

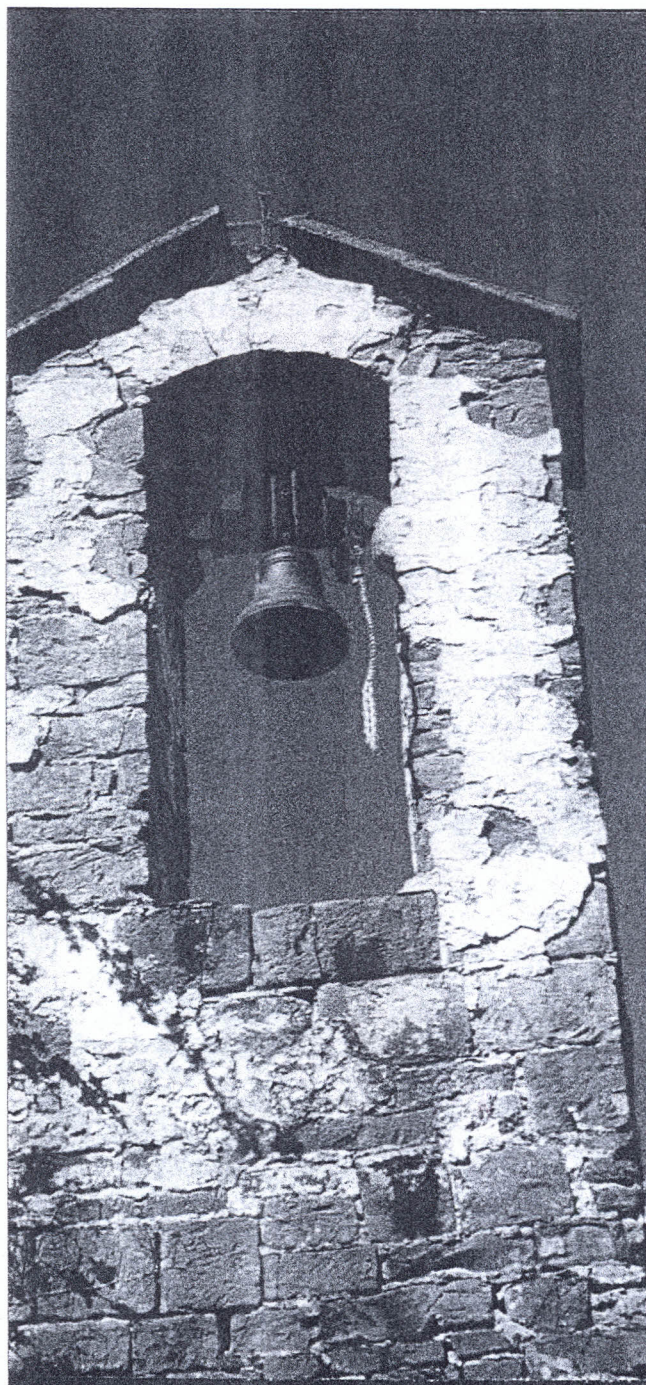
JEL

(2)

XVIII. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

SPIRITUÁLIS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

2006. JÚNIUS

A keresztény művészet szimbólumai

Oláh Miklós

Együtt önmagunkért és egymásért

Sasvári Szilárd

Hivatást kapott, példát adott
Emlékezés gróf Esterházy Jánosra

Prohászka Ottokár

Elmélkedések az evangéliumról

Fischer Lajos

A séta

Kultúrpolitika – nemzetpolitika

Glatz Ferenc:

Klebelsberg Kunó, a kultúrpolitikus (1922-1932)

In memoriam 1456

Az elveszett sír nyomában
Kapisztrán Szent János ereklyéinek rejtélye

Pintér Mária

A múlt, ahonnan jöttem
Emlékmozaikok Szent-Gály Katáról

Szóvá tesszük

Albino Luciani

Isten más

Kerék Imre versei

Árvizi (szubjektív) helyzetkép

Címerek, címerábrázolások

Ára: 280,- Ft

Glatz Ferenc

Klebelsberg Kunó, a kultúrpolitikus (1922-1932)

Az elitkultúrától a tömegkultúráig

Furcsa emberek vagyunk mi, történészek. Minél távolabb kerülünk egy eseménytől, annál biztosabban és pontosabban véljük látni annak a helyét a maga korában és jelentőségét a máig húzódó, későbbi fejlődésben. Minél távolabb kerülünk alkotásuktól, annál biztosabban tudjuk megállapítani azoknak értékét. Természetesen csak akkor, ha nem hagyjuk emlékeinket elhalványulni, hanem újra és újra kutatjuk-felidézük a történeteket és korát. Minél távolabb kerülünk Trianontól és a trianoni Magyarország születésétől, annál biztosabban látjuk: kik voltak azok, akik maradandót alkottak az új állam, a trianoni magyar államterület berendezésében, és melyek azok az alapkövek, amelyekre építhettek a következő nemzedékek, így mi is.

A napokban lesz 130 esztendeje, hogy gróf Klebelsberg Kunó született. És kezdjük látni: ő volt, aki a magyar kultúra intézményrendszerét a trianoni Magyarország realitásaihoz igazította, szervezetét rögzítette. E kultúrpolitikai rendszer alapintézményeit, sőt az építkezés egyes elveit alapján ma is használhatjuk. Természetesen korrekcióval. Ezekért a *szak-kultúrpolitikai* érdemekért érdemes és méltó arra, hogy születésének 130. évfordulóján visszatekintsünk tevékenységére, azokra a kultúrpolitikai értékekre, amelyek részben vagy egészükben Klebelsberg Kunóhoz köthetőek.

Gróf Klebelsberg Kunó 1875. november 13-án született Arad megyében, de a Dunántúlon nőtt fel, édesapja korai halála miatt édesanyjának családtagjai nevelik, akik dunántúli kismesek voltak. A székesfehérvári cisztereknél jár gimnáziumba, rövid időre a bécsújhegyi katonai akadémia növendéke, majd Pesten jogot végez. A Klebelsberg család vagyontalan, őse a török kiverése közben szerzett érdemeiért kap magyar grófi címet. Felmenői katonák, illetve állami tisztviselők. Őt is állami tisztviselőnek nevelik. Kortársai

csak „A gróf”-nak nevezik, de ebben az elnevezésben – a kortárs visszaemlékezések szerint – inkább az ellentét rejlett: megjelenése arisztokratizmusának, vagyontalanságának és gondolkodása polgári voltának ellentéte.

Ahhoz a generációhoz tartozott, amelyik az államérdek feltétlen szolgálatát tartotta legfontosabb életcéljának. A kormányadminisztrációban kezd dolgozni, mászik előre a ranglétrán: segédfogalmazó, fogalmazó, majd miniszterelnökségi titkár. A Tisza-párti koalíció emeli ki adminisztratív államtitkárnak, de marad besztásában a „nemzeti koalíció” (1906–1910) idején is. Olyan korszak ez még, amikor nem pucolják ki a minisztériumokat az egymás ellen harcoló és egymást váltó pártkoalíciók. Az adminisztratív képesség, a tapasztalat, a szakmai hozzáértés ekkor még számít. Rövid ideig a Közigazgatási Bíróságon az oktatási és szociális ügyek referense, majd 1914–17 között közoktatásügyi, majd ismét miniszterelnökségi államtitkár. Foglalkozik a horvátországi szórvány magyarság oktatási kérdéseivel, majd a hadigondozottakkal. *Tisza István* feltétlen híve. 1918–19-ben, a forradalom idején bujkál, majd még a forradalom alatt *Bethlen István* csoportjához tartozik, akik Nemzeti Egyesülés Pártja néven egy új, nemzeti alapon álló Magyarország megteremtését tűzték ki célul. Bethlen István mellett ő a másik politikus, aki már 1920 tavaszán, a trianoni békeszerződés aláírása előtt – ahogy erről a ránk maradt politikusi beszédek tanúskodnak – az új határok közötti politikai berendezkedés alapkérdéseivel foglalkozik. Bethlen mellett az 1918 őszen megölt nagyformátumú konzervatív miniszterelnök, gr. *Tisza István* táborában a „jövő emberé”-nek tartják.

Gróf Klebelsberg Kunó politikus volt. De nem a mai, pártpolitikus értelemben vett politikus. A korban is él már a pártpolitikus, de a polgári párt még nem olyan szervezett, mint 1932 után, és azóta máig. A párt inkább klubszerű gyülekezet és ún. választási párt. A korabeli politikusok kö-

zött erősebb a karrierpolitikus, az állami adminisztrátor típusa. Klebelsberg ilyen, az államot és nem a pártot szolgáló karrierpolitikus. A korabeli állami adminisztráció és így Klebelsberg felfogása szerint az állam a modern társadalom legfontosabb intézménye, mert az állam a polgárok életfeltételeinek biztosítója: anyakönyvez, általános, a munkavállaláshoz szükséges ismereteket ad az iskolában, katonai védelmet és az élet mind nagyobb részére – tulajdonra, közbiztonságra, igazságszolgáltatásra – kiterjedő jogszerűséget és szervezetet biztosít. Az állam a közösmegtartó szervezet, ennek szolgálatában állni a legnagyobb egyéni teljesítmény. És 1918 előtt az állam a legmegbízhatóbb munkaadónak számított, amelynek szolgálatában kiszámítható életpályát lehetett befutni. A 19. század második felében az államszervezet Európában virágkorát éli: ekkor alakul ki a közigazgatás után a modern szakigazgatás: az adminisztráció differenciálódik. Az általános állami adminisztrátort felváltja a szakadminisztrátor, aki az egyes szakterületek – mezőgazdaság, kultúra, egészségügy stb. – specialistája. A szakpolitika születésének kora Klebelsberg fiatalkora. Az állam szolgáltató funkciója ekkor (1867–1914) teljesedik ki először, hogy azután mind erősebben az állam hatalmi funkciói erősödjenek fel 1914-től napjainkig. Az állam szolgálatában állni annyit tesz, mint a közösség szolgálatában állni. Ami a klasszikus európai értékrend alapja a kor polgára számára. Ha ma én mondatokat kívánok leírni a szolgáló állam újramegerősítéséért a hatalmi állammal szemben, nos akkor én ennek a nemzedéknek az írásait veszem újra és újra elő. Klebelsberg írásait, beszédeit olvasva is, mindegyre ezt a korabeli polgári hivatást találhatjuk. Természetes, hogy amikor 1920 után miniszteri funkciót kapott, mint belügyminiszter (1920–22 között), akkor is ez az életeszemény lebegett a szeme előtt, és akkor is, amikor 1922-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterséget kérte a maga számára.

„Kérte a maga számára” – talán furcsán hangzik.

A trianoni békeszerződés után mindenki érezte a magyar politikai életben az új korszak kezdetét, egy konszolidáló politika szükségét. A régi garnitúra tagjai (Apponyi, Andrássy) nem jöhettek számításba, Teleki alkalmatlansága közszájon forgott. Maradtak Tisza István környezetének fiataljai. Közöttük Gróf Bethlen István, ha úgy tetszik, az egyetlen igazán esélyes miniszterelnök-jelölt volt. Kapcsolatai, erdélyi arisztokrata származása és arisztokrata viselkedése, egyedülálló áttekintő készsége, a klubszerű politizálási tapasztalata következtében. Egy vetélytársa lehetett, a másik gróf, Klebelsberg Kunó. Aki viszont egészen más típusú politikus volt. Polgáris, a napi adminisztrációt szerető, szorgalmas, tisztviselő alkat. Az állami adminisztrációban, Tisza István táborában tekintélye kezdetben legalább akkora volt, mint Bethlen Istváné. Míg Bethlen István arisztokratikus, elzárkózó ember volt, Klebelsberg igaz, kimért, de az emberekkel közlekedő egyéniség volt. Lehetett az illető szélsőjobboldali, jobboldali, baloldali, szociáldemokrata, mind-egyikkel tudott szót váltani. Személyi súlya miatt is mindenki számára meglepetés volt, hogy Klebelsberg, aki az első Bethlen-kormányban a legfontosabb szaktárca, a belügyminiszteri birtokosa volt, és azt a tőle megszokott alaposággal, szakszerűséggel vitte, Bethlen kormányának újjraalakításakor a „kultúrát” kéri a maga számára.

A kultúrpolitika, mint szakigazgatási tevékenység a század elején alakul ki. Először Németországban és ezzel egy időben Magyarországon. Németországban az 1920-as évek két porosz kultuszminiszteréhez, Schmidt-Ott és Becker miniszterek tevékenységéhez köthető, Magyarországon Gróf Klebelsberg Kunóhoz. A felvilágosodás óta állami célkitűzésnek elfogadott általános képzés törvényes szabályozása és az iskolarendszer kiépítése (Magyarországon az 1868. évi népiskolai törvény) volt az európai kultúrpolitika-történet alapvetése. Erre épült rá az állami középiskolai rendszer (Magyarországon 1883). A századforduló az állami egyetemi képzés rendszerbe foglalásának

időszaka (Magyarországon 1905–24). Ehhez párosul az állami tudománypolitika (Németországban 1910–22 között, Magyarországon 1922-től). Azután, az 1920-as évek második felében aktivizálja magát az állam a közművelődés terén (Magyarországon az iskolai népműveléssel, 1926 után). Így épül fel az európai állami kultúrpolitika három pillére: a közoktatás, a felsőoktatás és tudomány, majd az iskolán kívüli közművelődés.

Forrásaink nem szólnak arról, hogy Klebelsberg felismerte, átlátta volna a kultúrpolitika, mint szakpolitika ilyen fejlődését, ezt inkább csak mi, az utókor történészei – és utóda is rövid időre a tárcánál – tesszük. De tény, hogy Klebelsberg nevéhez köthető a szakszerű állami kultúrpolitikai adminisztráció kiépülése. Beszédei, elgondolásai azért lehettek úttörők, mert az állam által addig csak részleteiben érintett szakigazgatási területeket fogott ő rendszerbe. Kultuszminiszter elődei között Eötvösön (népiskola), Treforton (középiskola) túl meg kell említeni Gróf Apponyi Albertet. Elsősorban a békeszerződések idején játszott szerepe, briliáns, de hatás nélkül maradt párizsi beszédei miatt emlegetik. Félresikerült vállalkozás tárgyalja csak népiskolai törvényét és egyáltalán nem tárgyalják az alsó szintű oktatásra és az egyetemi képzésre kialakított nagyszabású, minisztersége idején kelt reformjavaslatokat. Ez még adóssága a történettudománynak. Minden 1918 előtti előzmény méltatása mellett is, kétségtelen, hogy a kultúrpolitikának mint szakmának az alapjait Klebelsberg Kunó tevékenysége rakta le, amely szakmai alapok fontosságát napjainkra a pártpolitikai preferenciák elfedik, és Klebelsberg-et is elsősorban, mint a keresztény középosztályok fontosságát hangsúlyozó minisztert idézik. Az ő minisztériuma, személyesen vezetett adminisztrációja az, amely rögzítette azokat a máig művelt tevékenységi területeket, ügyosztályokat, amely területeken a modern polgári állam oktatási, közművelődési, tudománypolitikai aktivitása kiteljesedik.

Egyéniségéről néhány szót. A 20. század történetírása és politikai gondolkodása hajlik lebecsülni az egyéniség szerepét. Talán a termelésben, településviszonyok-

ban beköszöntő tömegesség, majd a személyi diktatúráktól való jogos idegenkedés okozza ezt. Pedig az egyéniség minden igazgatási poszton – nem szólva most a szellemi alkotásokról – meghatározó lehet. Az erős és a gyenge egyéniség, a kis-képességű vagy az okos személyiség is. Korunk értelmisége jobban szereti az „átlag”-hoz – hozzá – hasonlító vezetőket. Ez az 1920-as években még nem volt így.

Klebelsberg tehát 1922-ben kultuszminiszter lesz. Személyes súlyának köszönhetően is a két háború közötti kultúrpolitika a kormányzati politikában a legkiemeltebb helyet kapta. Mint ahogy az sem véletlen, hogy utóda, Hóman Bálint szintén tekintélyes egyéniség. Ő kölcsönzött megbecsülést a tárcának és nem a tárcavezetés neki. (Ma már ez is feledésbe merül.) Hóman rangos tudós, ismert tudományszervező és emellett az akkori miniszterelnökségi államtitkárnak, majd miniszterelnöknek, Darányi Kálmánnak unokatestvére, és a kormányzati belső mag tagja. Így tudta a két miniszter biztosítani ezt a hányadot a „GDP”-ből (10% felett) a kultúrára és az oktatásra. (És a személyes tapasztalatokról, az egyéniség szerepét illetően csak zárójelben jegyzem meg: rövid ideig szolgálva az állami adminisztrációban, azután hat évig az Akadémia választott tisztségében, figyelve a jövő-menő minisztereket, miniszterelnököket, köztársasági elnököket, sokat együtt lenni, tárgyalni velük – az a személyes tapasztalatom: az egyéniség szerepe a történelemben sokkal nagyobb ma is, mint ahogy azt mi, modern történészek tanítjuk.) Az, hogy két ilyen egyéniség, mint Klebelsberg és Hóman volt hosszú ideig a két háború közötti Magyarország kultuszminisztere, sokban hozzájárult ahhoz, hogy a kultúra – ezen belül is mindenekelőtt az oktatás – olyan nagy állami ráfordításokat élvezett, mint sem előtte, sem később a magyar történelemben.)

Klebelsberg érvényesíti személyes befolyását és tekintélyét. Erős volt, de nem volt hatalmaskodó, hatalmával visszaélő miniszter. (Általában a gyenge emberek a hatalmaskodók.) A szolgáló hivatalnok szorgalmával dolgozott miniszterként. Elővettem azokat a feljegyzéseimet, amelyeket még az 1960-as években készítettem a gróftól szolgáló, annak idején még fiatal történészek visszaemlékezéseiből. Korabe-

li, 1920-as évekbeli legendákat, valós történeteket rögzítenek e feljegyzések. És amelyeket megerősítenek a Klebelsberg-hagyatékban, az országos és vidéki levéltárakban folytatott kutatásaim.

A gróf maga is részt vett a minisztériumi akciókban. Amikor kijelölték 1926-ban a tanyai népiskolák helyét, maga is az íróasztal fölé hajolt tisztviselővel, mindenekelőtt *Magyary Zoltánnal*: figyelték, hogy érvényesíthető az a bizonyos 5 km-es körzet, amely – ma úgy mondanánk: egy tanítónak vagy diáknak a gyalog bejárható „rádiuszát” – végül a tanyasi iskolarendszer hálózatát eredményezte. Ne feledjük: a tanyasi iskolarendszerben nem volt iskolabusz, nem volt közlekedés, de a tisztviselők tudták, hol lehet me-rev igazgatási-rationális, hol tájféldrajzi, hol szociális szempontokat érvényesíteni. Azt is mondhatnánk: hogyan kell körzete-síteni. Lapozgatva a visszaemlékezéseket vagy a megyei vezetőkkel folytatott viták-ról készült jegyzeteket, mindegyre előví-láglík: mennyire egyszerű volt, a sze-mélyes, politikai, sőt családi szempontokat a dolgok érdemének, a közjónak alá-rendelő hivatalnok. Legendisztikusan és példaként mesélték róla a korabeli mi-nisztériumban a következő megtörtént esetet. Feleségének unokatestvére vezette az ún. közgyűjteményi-tudományos rész-leget. A gróf áttekintést kívánt nyerni a hazai tudományos műhelyekről, beleért-ve nemcsak az egyetemi tanszékeket, ha-nem a gyűjteményeket – múzeumokat, könyvtárakat, levéltárakat – is. Megbízta tehát a rokont. A dolgozat elkészült. A miniszter átolvasta, és állítólag azt mon-dta: valld be őszintén, ki írta ezt a szöve-get? Mert ezt nem te írtad. Valóban nem – így a válasz –, hanem egy tisztviselő, Magyary Zoltán. Kedves barátom – így a miniszter – kérlek, kérd nyugdíjazásodat, mert szeretném ezt a Magyary Zoltánt ki-nevezni az ügyosztály élére. Így lett állító-lag Magyary Zoltán nem mint „párttárs”, hanem szakmai érdemei alapján a két há-ború közötti magyar kultúr-közigazgatás-nak először középszintű, majd első számú adminisztrátora, és lett a miniszter első számú munkatársa.

Magára is érvényesnek tartotta a szak-mai-hivatali korrektség követelményét, korabeli szabályait. Arról beszélt, hogy az államot kell szolgálni, és hogy az állami tisztviselőnek a nemzetet kell szolgálnia.

A gyakorlatban függetlenül attól, hogy szociáldemokrata vagy éppen egységes párti, szélsőjobbon ülő parlamenti képviselők voltak, mindenkit egyformán kezelt. Egy alkalommal, állítólag egy szociáldemokrata politikus szavá tette, hogy úgymond a miniszter, a gróf, szociális demagógiát folytat, hiszen szociális célú, az az szocialista oktatáspolitikát valósít meg. Mire Magyary megjegyezte: uraim, önök-nek szerencsájuk, hogy olyan miniszter áll a magyar kultúra élén, aki egy sze-mélyben jobboldali, egy személyben bal-oldali, egy személyben konzervatív, egy személyben szocialista.

A kultúrpolitika-felfogásban legköze-lebb hozzá *Heinrich Becker*, porosz kül-ügyminiszter állt. Akiről Klebelsberg is tudta, hogy környezetében nemcsak pol-gári liberális, hanem marxista felfogású berlini értelmiségiek mozogtak, erős be-folyással a miniszterre.

Mit tartok maradandónak a személyes politikusi magatartáson túl Klebelsberg miniszteri alkotásaiból?

Ő volt az, aki a trianoni Magyarorszá-gon megfogalmazta az *értelmiségi elit* fon-tosságát. Felfogása az értelmiség szerepé-ről, része volt általában az állami tisztvi-selő-középosztály fontosságáról vallott nézeteinek. Az államot működtető közé-posztályok között emelte ki az erős érte-lmiség fontosságát, ahogy az alapvető kul-turális intézményeket – az oktatáson túl a gyűjtemények, a tudományos akadémia – finanszírozását is állami feladatnak tar-totta. Becsülte az értelmiség individualiz-musát: a kultúrpolitikust orchideaker-tészhez hasonlította, mivel az alkotó ér-telmiségi szerinte épp olyan különleges és individuális gondozást kíván, mint az or-chidea. Az értelmiségre alapozódhatott a magyarság kultúrfölényéről – egyébként sokat bíralt – felfogása. A kultúrfölény (ahány megfogalmazása, annyiféle érte-lmezése volt beszédeiben) röviden össze-foglalva: nekünk a kultúra területén kell a háborút megnyerni, nekünk színvonal-sabb nemzeti kultúrát kell kialakítanunk, mint a bennünket legyőző nemzeteknek. Természetes, hogy mi, akik ma állítjuk, hogy a kismemzeti kultúra fennmaradása több figyelem- és pénzráfordítást igényel – elsősorban a költségvetési pénzekből –

mint a nagy nyelvi kultúráké, azok Klebelsberg nézeteiben bizonyos előzmé-nyeket fedezünk fel. A 100 milliós nyelvi közösségek szótárait, kézikönyveit eltart-ja a piac, a számtalan képző intézmény piaca, de egy kisnyelvi közösség nem tud felvenni ugyanannyi példányszámot, no-ha az előállítási költség ugyanannyi – mondjuk mi ma. Mint ahogy az állami fi-nanszírozás aktivitását is ezért sürgetjük, és állítjuk, hogy nem lehet a nagy nyugat-európai és amerikai állami kultúrpolitikai recepteket a kisnyelvi kultúra életben tar-tásához használni. És amikor hangoztat-juk, hogy a minden nemzeti kultúrához – és a nemzeti kultúra, az anyanyelvet be-szélő, azon értő, gondolkodó polgárok összessége, nem csak egy városi közé-posztály-elit –, nos, amikor hangoztatjuk az *elit kiemelt finanszírozásában*, mende-dzselésében az államnak nagyobb szere-pet kell vállalnia, akkor Klebelsberg el-gondolásaiban szintén az előfutár elgon-dolásait látjuk. De nem hagyhatjuk ki ál-talában a *színvonalemelésre*, színvonal-megkövetelésre törekvést. A kultúra tö-megessége nagy áldása a 20. századnak. De máig vitatott kérdés: vajon felfelé hú-za a kultúr- és oktatáspolitiká, teljesít-ményre ösztönözze a diákot, az egyént, vagy olyan intézmények legyenek iskolá-ink, ahol a gyermekek és tanárok egysze-rűen csak úgymond „jól érzik” magukat? Klebelsberg és a hómani kultúrpolitika (de ugyanígy az Eötvös-, Trefort-iskola is) a teljesítményre ösztönzött. És szerintem, ha mi esélyegyenlőségről beszélünk ma, arról, hogy magánoktatás, különórák nél-kül is azonos eséllyel rendelkezzenek a szegényebb vagy a vidéki gyerekek, akkor nem lehet vitás, hogy a színvonalközpon-tú állami oktatás a szegényebb társadalmi rétegek gyermekeinek érdekeit szolgálja. Hacsak nem azt valljuk, hogy maradjanak szegények a szegények, és gazdagok a gazdagok gyermekei. Ez a *középosztály-, illetve értelmiségközpon-tú* társadalom-fel-fogás az 1920-as évek elején tartalmazott természetesen negatív, más társadalmi ré-tegekkel szembeni elemeket is. A közé-posztályon belül állami feladatnak az álla-mi alkalmazottak előnybe hozását tekin-tette feladatának, és említést sem tett a magánszférában alkalmazottokról (így a kereskedelmi, ipari, paraszti vagy az egy-háziaikról sem). És kifejezetten preferen-ciát fogalmazott meg az akkor izmosodó

ipari munkássággal szemben, mondván: ha a forradalmak a munkásság javára irányultak, akkor az új rendszer immár az állami középosztály javára kell előnyt biztosítson.

Egyetemi reformjait korántsem tartom olyan jelentősnek, mint ahogy azokat a maga korában tartották, és amelyeket – a korabeli sajtótudósítások és megnyitóbeszéd alapján egyesek – kiemelnek. Hiszen azokat az egyetemeket, amelyeket ő átadott, valójában az 1905–12 közötti korszakban, jobbára Apponyi Albert minisztersége idején kelt programban kezdték építtetni. Gondoljunk Debrecenre, Pozsonyra, mely utóbbi 1920 után települt Magyarországra.

Viszont rendkívül fontosnak tartom az állami tudománypolitika megalapozását, az egyetemtől (oktatástól) független kutatóhelyek létrehozását. Nevéhez fűződik a külföldi kutatóintézetek ötletének (németek, franciák, angolok Rómában, Athénban, magyarok Rómában) felkarolása. És annak az elvnek állami elismerése, hogy a gyűjteményi állás egyben kutatói státusz is. Egységes rendszerbe – Országos Magyar Gyűjtemény Egyetem (1922–24) címen – foglalták az ő idején – ez a fiatal Hóman elgondolása volt – a magyar múzeumi és levéltári intézményrendszert. Az állami tudománypolitika kiépülésének és az elitkultúra állami védőszárnyak alá vonásának része volt az, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát állami költségvetési támogatásban részesítették, és az Akadémia tisztviselői állományának egy részét állami szolgálatba vették át.

Újszerű volt a külföldi magyar tudomány és kulturális intézetek megalakítása. Az alapötlet Nyugat-Európából származik: a nagy nyugat-európai államok – Németország, Franciaország, Nagy-Britannia – kulturális (kutatói) állásokat és intézeteket hoztak létre az antik világ hajdani központjaiban: Rómában, Athénban. A magyar magánosok (Fraknoi) hasonló intézményt hívtak létre Rómában (1895). S ugyanezt a magyar állam Konstantinápolyban (1913) a magyar történelemre vonatkozó ottani források feltárására. Klebelsberg elfogadja a bécsi magyar történészek (Károlyi Árpád) javaslatát: az 1918. évi összeomlás után Bécsben állami pénzen kutatóállomást építtet ki, amiből kinő az első Collegium Hungaricum, és ezeket követik a berlini, londoni inté-

zetek, kutatóhelyek és a hagyományos római, konstantinápolyi megerősítése, állami kézbevétele.

Az állami kulturális külpolitikát Klebelsberg – vagy részben környezete – találta ki, és ő, személyes erejével, szolgálatlataival, igazgatási gyakorlatával valószínűleg meg. És ez az európai intézményrendszer több volt, mint néhány tucat kutató utaztatása a világ különböző pontjaira. (Ahogy ezt az utóbbi évtized újjak nevezett politikus-garnitúrájának „gazdasági haszonelvűség”-től vezetett egyéniségei gondolják a külföldi kulturális állomáshelyekről.) A klebelsbergi kulturális külpolitika, annak jelenléte az elitértelmség közbeszédtemáiban, újságcikkekben, erősítette a magyar elitértelmségben a világgal mérés igényét. Ha arról beszélek ma diákjaimnak, hogy a világgal magát mérő, színvonalas nemzeti értelmiségre van szükségünk, akkor ezalatt azt értem, hogy egy olyan értelmiségre van szükségünk, amely a világgal képes magát megmérni és mérni. Nemcsak a budapesti szalonokkal és összeköttetés-rendszerekkel. Olyan értelmiségre van szükségünk, amely a Lajtán túl ugyanúgy el tudja mondani világszínvonalon a nemzeti kultúra eredményeit, s képes arra, hogy a világ kultúráját válogassa és hozzánk közvetítse és képes arra, hogy az itteni lokális kultúránkat a világ kultúrájába is beillessze. Aki így gondolkodik a jelenről, annak a klebelsbergi politika a jelen előtörténete.

A klebelsbergi kultúrpolitikának tehát maradandó alapelve: a világgal kell magunkat mérni, és meg kell mindent tenni azért, hogy a nemzeti kultúránk képviselői is valóban világszínvonalon gondolkodjanak, alkossanak. És nem lefelé névelni, hanem felfelé.

A másik alapvető érdemének tartom az oktatáspolitikában a szocialitás elvének alkalmazását 1926 után. Mindenekelőtt a tanyasi népiskolai program meghirdetését és megvalósítását. Mit mutat ez a történelem számára? Azt, hogy Klebelsberg tudott „országban gondolkodni”. Országban és társadalomban. Ő, aki élete előző évtizedeit a politikai klubokban, elitértelmségi beszélgetések városi színein töltötte, „megtanulta” az orszá-

got, a vidéket. Indítéka, feltehetően az 1900-as évek elejétől Európa-szerte megélemlülő érdeklődés a paraszti társadalom és a vidék iránt. Azután feltehetően a porosz kultúrpolitika szociál-liberális alapelvei (mily tévedés, hogy nálunk még mindig a Lukács György-i félreértést használják, amikor ebben is a porosz reakciósságról, régimódiságról beszélnek egyesek), no és ami biztos: az olasz fasizmus és a paraszti vidék iránti érdeklődése. Ami nem faji alapon, de egy diktatórikus politika keretében állami eszközökkel kívánta a társadalom alsóbb néprétegeinek beemelését a politikába és kultúrába. Vagyis Klebelsberg társadalom-felfogásában az 1920-as évek közepére elmosódik a középosztály fontosságának egyoldalú hangoztatása és kiegészül az a vidéki szegénységhez fordulással. Tegyük hozzá: a tanyasi népiskolai programot kiegészíti 1927-ben az iskolán kívüli népművelés programja, amely szociális úttörése mellett a máig korszerű „élethossziglani tanulás” előfutárának tekinthető, és amelyre alapozott is az 1930-as évek végén a népföldiskolai mozgalom.

De megértette a kor követelményét: a tömeges kulturáltság megteremtéséhez felhasználni a korszerű eszközöket és az állam költségvetési erejét. Ő és munkatársai felismerték: egy országot belakni azt jelenti, hogy iskolával betelepíteni. És itt jön az oktatáspolitikájának említett, megítélésem szerint, rendkívül maradandó pillére: a szociális szempont. Hiszen az az iskola, amelyet Klebelsberg kezdett a tanyasi népiskola révén kiépíteni, olyan tömegeket ért el most már rendszeres ismeretközvetítéssel, amelyek korábban szociális okok miatt többnyire kiszorultak az oktatási rendszerből. És még valami: ismét egy, a közgondolkodást a kultúrára, a kulturáltság tekintélyére nevelő tényező. Az alföldi tanyasi iskolák tucatjait sorra járva az 1960-as években, elgondolkoztam: vajon milyen tekintélyt és milyen lelki erősítést adhatott a helyi tanítónak és családjának az a tény, hogy palatető, állam által épített házban lakott, az udvaron téglából épített disznóól... És a palatető iskola (az alföldi lakóházak több mint 60%-a ekkor zsuffedős), a vörösfenyő padlós tágas tantermek, a legjobb szakemberek által megtervezett ablak, világítási rendszerrel...

Ez a társadalom előtt tekintélyt adott a kultúrának, magabiztosságot az értelmiséginek. A „nemzet napszámosának” érezhette magát, de megbecsült, megsüvegezt embernek is, akinek van életcélja, hivatása...

Hol is helyezkedik el akkor Klebelsberg oktatáspolitikája a magyar és európai oktatástörténelemben? Ha a magyar oktatáspolitikát történelmileg szakaszolni akarnám, akkor oktatáspolitikai célrendszer szerint szakaszolva négy korszakot tudnék meghatározni.

Az első szakasz az 1883-ig tartó időszak. Azaz a középiskolai törvény megalakításáig terjedő mintegy 80 esztendő. Európában és Magyarországon is ez a 80 esztendő alapvetően az állampolgári közismereteket biztosítja az állami alapfokú iskolarendszer kiépítésével. Az 1868. évi törvény – előzményeként a II. Ratio Educationissal – ennek az európai folyamatnak része. Írás, olvasás, számolás, földrajzi és anyanyelvi alapismertek általánossá válnak a rendszerszerű ismeretközlési intézményekben, az iskolákban.

A második korszak az európai és a magyar kultúrpolitikában az 1883-tól 1932-34-ig tartó időszak, amire jellemző a középosztály-nevelő oktatási cél. Mind az állam, mind a magángazdaságban kibontakozó második ipari forradalom az ipari és élelemtermelő szférában képzett középvezető szakértelmiséget kívánt. A 19. század utolsó negyedében a középiskola, majd a 20. század elején a nagy állami egyetemi programok ezt a társadalompolitikát szolgálják. Egy olyan középosztályt kíván ez az oktatáspolitikát képezni, amely az államgépezetet, valamint a termelést megfelelő szinten tudja működtetni, és amelyik a nemzeti kultúrát versenyszinten tudja tartani.

A harmadik korszak az 1930-as évektől kezdődik, Magyarországon 1934-től tart 1995-ig. Ez a szociális központú oktatáspolitikai korszaka, amelyik az általános iskolától az egyetemig egységes oktatási rendszert kíván teremteni és az ismeretek egymásra épülésével biztosítani, hogy az értelmiség-utánpótlás a társadalom minden, szegényebb elemeiből is táplálkoz-

hasson. Mivel ezeket a célokat sok esetben a fasizmus és a kommunizmus társadalmi radikalizmusa is hordozta és sok negatív politikai akcióval párosította, ezért jelentőségét csak akkor fogjuk látni, ha szétválasztjuk az oktatási rendszer szakmai és társadalmi értékeit a fasiszta és kommunista politikai célegyüttestől.

A negyedik korszakot ma éljük meg. Az 1990-es években Európában és 1994 után Magyarországon kibontakozó oktatáspolitikát én vállalkozásszolgáló oktatáspolitikának tartom. Elsődleges célja a társadalom anyagi alapjainak újratermeléséhez a tudásanyagot biztosítani, a társadalom magas műveltsége, életminősége, mobilitása – másodlagos cél. (Történelmi és társadalmi elemzése, társadalmi és kulturális hatása, az amerikai típusú kapitalizmusban gyökerező elveinek felfejtése még várat magára.)

Klebelsberg Kunó tevékenységének nagy része az államot, illetve a középosztályok termelését és újratermelését szolgáló kultúrpolitika időszakára esik. Ezen korszak célkitűzéseirehöz kötődik a középiskola- és egyetempolitika. De miniszterségének második felében ő kezdi meg először Európában – korábban mint Olaszországban, Németországban, a Szovjetunióban – a szociális kultúrpolitika kiépítését. E téren nem fogalmaz meg olyan általános elveket, mint korábban a középosztály és államközponturn kultúrpolitika esetében. Csak a történész utólag köti össze kezdeményezéseit az 1930-as évek szociális elveivel. De az irányváltást általában a szociális tényezők felé többször is megfogalmazza. A tanyasi iskolarendszert, az iskolán kívüli népművelés kezdését én a magam részéről egy szociális kultúrpolitika úttörő kezdeményezésének tartom. Ha nem is gondolta végig a hatást, de ez az úttörés azt jelentette, hogy éppen az általa korábban előnyben részesített középosztályok műveltségi kiváltságát, a felső osztályok kiváltságát kezdte lebontani. Párosul mindez a rá jellemző praktikus-szolgálatos, leleménnyel. Felfedezi a rádiót (ugyanekkor, 1927-ben), mint az új, a legnagyobb ismeretközlési fórumot. Tekintélye, társadalmi súlya, kapcsolatainak segítségével kikényszeríti ismeretterjesztő előadások sugárzását.

(Kozma Miklós, a rádió elnök-vezérigazgatója, a politika egyik szürke eminenciása, zsörtölődik ugyan, de „A gróf”-nak nem mondhat ellent.) A rádió segítségével akar országos hatókörű ismeretterjesztő rendszert építeni: Klebelsberg tevékenysége tehát átvezet a következő félszázad, a szociális központú kultúrpolitikához. Az elitkultúra-központurnságtól a tömegkultúra programjához.

Végül pedig: legidőállóbbnak a klebelsbergi gondolkodást tartom. Azt a magatartást, amelyik egy szolgáló államot, egy szolgáló tisztviselői kart akart kiépíteni, amelyik olyan értelmiséget képzel el, amelynek az első számú feladata, hogy a magyar anyanyelvi kultúrát megfogalmazza az európai értékrendben, és Európa különböző kultúráiba bevigye a lokális magyar értékeket. Olyan egyéniség volt, aki pártpolitikától függetlenül tudott az államról, a kultúráról beszélni. Olyan egyéniség volt, aki a politikai-hatalmi viszonyokat, a karriert teljes mértékben alárendelte az érdemi dolgoknak. Úgy halt meg 1932-ben nem sokkal Gömbös Gyula hatalomra jutása után. De Gömbös nem volt elfogadott személyiség a pesti és a magyar politikai élet jelentős köreiből. Sokan várták, hogy kinevezése átmeneti lesz, követni fogja őt Klebelsberg, a szakminiszter miniszterelnöksége. Klebelsberg ezektől a pesti pletykáktól is elfordulva, tüntetően vidéki utakra járt. Nem tudjuk, miért. De, ahogy ezt volt barátai, illetve Huszti Józsefnek, hí krónikásának családtagjai mondták, egy olyan szolgáló politikát, politizálási módot kívánt kialakítani, amely most már felveszi a versenyt mind a kommunizmussal, mind pedig a nemzetiszocializmussal, és a szocialitás szempontjait pártpolitikától függetlenül próbálja megvalósítani. Az, hogy ebbe halt bele, vagy ezen útkeresések közben halt meg, számomra jelzésértékű is. Mert úgy látszik, hogy Európában az ilyen gondolkodás halálra van ítélve.

Megérdemli, hogy gondolkozzunk mi a klebelsbergi életművön, amely nyilván mindenki számára, ha újra kézbe veszi oktatáspolitikai, művelődéspolitikai, nemzetstratégiai írásait, mást és mást mond – számomra ezt mondja.